

3. История города Нежина. – Режим доступа: http://nezhyn.at.ua/index/istorija_goroda/0-12.

4. Греческая столица Украины. – Режим доступа: <http://countryside.com.ua/ru/content/nezhin>.

5. Кудина В. Легенды древнего Нежина. – Режим доступа: http://www.gorod.cn.ua/news_6331.html

6. Нежин. Визитка города Нежин. – Режим доступа: <http://nezhyn.at.ua/>

7. Дидык С. Знакомимся: Нежин. – Режим доступа: <http://www.consumer-club.com.ua/articles/znakomimsja-nezhin-1142.htm>.

8. Собор Святої Софії в Києві: Альбом / Упор. Г.Н. Логвин, Н.Г. Логвин. – К.: «Мистецтво», 2001. – С. 166-167. – 352 с.

9. Бачинська О.В. Типологічні особливості сакральних споруд у сучасному Києві // Проблеми теорії і історії архітектури України. – Одеса, 2009. – № 9.

10. Проценко Л. Картохсхема: Пам'ятки Києва, знищені у XX столітті. Нью-Йорк – Київ: Бібліотека журналу «Пам'ятки України», 1991.

11. Вечерський В.В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини. – К.: НДПІАМ – Головкивархітектура, 2002. – 592 с.

12. Геврик Т. Втрачені архітектурні пам'ятки Києва. – Нью-Йорк – Київ: Бібліотека журналу «Пам'ятки України», 1991. – 66 с.

13. Кальницький М. Православные кресты у Киевского вокзала // АСС. – К.: Центр Развития Территорий «Скавика», 1996. – № 1. – С. 39

14. Київ: Историчний огляд (карти, ілюстрації, документи) / Під ред. А.В. Кудрицький. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1982. – С. 92-93. – 232 с.

Бачинская О.В. Соотношение храма и застройки в городском пространстве Нежина.

В статье рассматривается влияние истории Нежина на формирование его застройки, сохранность застройки и ее значение для современности, важность изучения взаимодействия храма и его окружения на примере Нежина, принципы взаимодействия храма и застройки в историческом центре города.

Ключевые слова: Нежин, храм, застройка, история, значение, взаимодействие, принцип.

Bachins'ka O.V. Interaction is between temple and building in urban environment of Nizhyn.

Influence of a history Nizhyn on formation of its building, safety of building and its meaning for present, importance of study of interaction of a temple and its environment on an example Nizhyn, the principles of interaction of a temple and building in historical city center are considered in clause.

Key words: Nizhyn, temple, building, history, importance, interaction, principle.

01.04.2011 р.

УДК 94 (477):726.7

Н.В. Кукса

СВЯТО-ІЛЛІНСЬКА ЦЕРКВА В СУБОТОВІ: ОСНОВНІ ЕТАПИ РЕСТАВРАЦІЇ ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ СЕРЕДИНИ XVII СТ.

Унікальна пам'ятка пізнього середньовіччя Свято-Іллінська церква в Суботові – усипальниця Богдана Хмельницького – збереженням своєї автентичності зобов'язана реставраційним роботам, що проводилися в XIX ст., в 20-х рр. XX ст. Нового якісного наповнення набувають наступні реставраційні роботи 50-х, 70-х, 90-х років XX ст., що проводилися вслід за археологічними дослідженнями.

Упродовж першого десятиліття XXI ст. продовжувалися реставраційно-відновлювальні роботи, в процесі яких застосовувалися новітні технології.

Ключові слова: Свято-Іллінська церква, реставраційні роботи, археологічні дослідження, пам'ятка архітектури, гетьман Богдан Хмельницький.

У статті робиться спроба вперше систематизувати розпорошені відомості про реставраційно-відновлювальні роботи, що мали місце в Свято-Іллінській церкві в Суботові упродовж XIX – на початку XXI ст., завдяки яким було досягнуто збереження її автентичності.

До цього часу інформація про реставраційні роботи в храмі побіжно подавалася в контексті досліджень про історичне минуле усипальниці Богдана Хмельницького, зокрема в коментарях до малюнка Т. Шевченка М. Біляшівського, вміщеного у вересневому числі часопису «Киевская старина» за 1890 р. [5, 507-508], працях Г. Павлуцького «Древности Украины» [2, 111-116], Г. Логвина «Чигирин. Суботів: архітектурно-історичний нарис» [3], С. Кілессо «Архітектурні і мистецькі скарби Богданового краю» [4, 103]. Однак у зв'язку з відсутністю належного документального підґрунтя в названих роботах допускалися деякі неточності.

За останні півтора десятиріччя нами виявлено низку архівних матеріалів, що проливають світло на невідомі раніше сторінки минулого храму, дозволяють уникнути невідповідностей, що породжували суперечки навколо окремих важливих віх історії споруди.

Окрім опублікованих в інших дослідженнях, в даній статті вводимо до наукового обігу архівні матеріали, що раніше не використовувалися.

Однією з найбільш знаних не лише в Україні, а й за її межами сакральних пам'яток доби Хмельниччини є церква Святого Пророка Іллі в Суботові, споруджена коштом Б. Хмельницького упродовж 1651-1656 рр. За літописними джерелами, в серпні 1657 р. храм став усипальницею гетьмана. Вимурувана в кращих традиціях українського козацького бароко, церква двісті років з часу побудови вистояла без реставрації. Проте неблаганний плин часу зробив свою справу, і всередині XIX ст. технічний стан

Богданова церква в Суботіві. Малюнок Т. Шевченка, 1845 р. храму розцінювався як катастрофічний.

Прикметно, що першими, хто став опікуватися збереженням храму для прийдешніх поколінь, стали особи духовного сану. Саме подвижницька діяльність суботівського священика Романа Орловського сприяла врятуванню церкви від зруйнування. В результаті аналізу виявлених документів з'ясовано, що розгортанню реставраційних робіт передувала серйозна підготовка, адже священик поставив завдання не просто відреставрувати споруду, а максимально відродити її первісний вигляд. Передусім, о. Роман заручився підтримкою авторитетних представників передових кіл історичної науки. Зокрема, звернувся до Михайла Максимовича з проханням надіслати малюнок церкви, що відповідав би її первісному вигляду. З дозволу Р. Орловського М. Біляшівський подає відповідь відомого історика: «Не раз поривався я до вас туди, та немає можливості відірватися надовго з дому, а хотілося б дуже відвідати той прекрасний куточок України і вас... Малюнок Суботівської церкви знаходиться в «Истории Малороссии...» Бантиш-Каменського II-го видання, якого я тут не маю, а з Києва ще не одержав. Ви самі легко можете дістати його з Києва; але при відновленні слід триматися точнісінько того малюнка і, коли старий фундамент і стіни ще досить міцні, то ні в якому разі не розбирати їх, а тільки підновити. Це святиня українського народу. У 1839 році, коли Інокентій їздив оглядати єпархію (а я тоді лежав хворий), я просив його відслужити панахиду по Богдану Хмельницькому, і він, повернувшись до Києва, казав мені, що виконав моє бажання. Відслужіть же і ви 15 серпня (1959) [5, 507-508].

Бюрократична тяганина навколо необхідності негайної реставрації храму тривала довгих 10 років. Пам'ятка продовжувала руйнуватися. У фондах ЦДІА України нами виявлено досить об'ємну справу, яка дозволяє пролити світло на всі перипетії, що передували початку реставраційних робіт [7].

У жовтні 1862 р. до Суботова було відряджено архітектора будівельного відділу губерньського

управління для детальної перевірки цього приміщення, проте інформація про її наслідки в Палату Державного майна не надійшла, з приводу чого було відправлено звернення до цивільного губернатора.

23 лютого 1863 р. до Київського генерал-губернатора, генерал-ад'ютанта М.М. Анненкова з черговим проханням звернувся єпископ Чигиринський, вікарій Київської митрополії Серафим, у якому зазначалося, що на відношення Високопреосвященного митрополита Київського Арсенія від 5 вересня 1862 р. щодо ремонту кам'яної Іллінської церкви 11 вересня було отримано відповідь, що для початку робіт необхідна згода управителя Київської Палати Державного майна. Проте про подальший хід цієї справи повідомлень не надходило. Далі в досить категоричній формі єпископ Серафим зазначав: «...Имея в виду, что на исправление сей церкви в 1858 г. ассигновано Министерством Государственного имущества 34411 руб. 28 к., я долгом считаю покорнейше просить Вас, Милейший Государь, неблагородно ли будет сделать распоряжение о немедленном исправлении означенной церкви как принадлежащей к древнейшим церквям в епархии и о последующем почтить меня уведомить» [8].

З подальшого листування стає відомо, що наприкінці березня 1863 р. згідно пропозиції генерал-губернатора приміщення храму було оглянуто техніком будівельного відділення Палати Державного майна, про що було зроблено висновок членів технічного відділу, про який 30 березня повідомлено управляючому комісії [9].

28 березня 1863 р. військовому губернатору від будівельного відділу київського губернатора надійшла доповідна записка, де зазначалося, що в результаті розгляду висновків техніка, який обстежував Іллінську церкву, з пояснень характеру ушкоджень і можливості їх виправлення, було визначено основні напрями роботи. Вказувалося, що дзвіниця повинна бути збудована окремо від церкви. Лише у випадку відсутності коштів на відновлення ушкоджень кам'яних склепінь церкви, доведеться їх розібрати і спорудити дерев'яний купол.

Інженер-будівельник департаменту сільського господарства Марков, який у складі комісії оглядав церковні будівлі, відзначав, що споруда придатна для реставрації, причому застерігалось, щоб в процесі проведення реставраційних робіт ні в якому разі не повинні були запроваджені ніякі сторонні висновки з приводу зовнішніх і внутрішніх робіт. Вирішено окремо від церкви збудувати кам'яну дзвіницю, а також викласти навколо церкви кам'яну огорожу [10]. Зазначені висновки разом із попереднім проектом були надані на розгляд до I-го Департаменту Державного майна 28 березня 1863 р. за № 3484.

Реставраційні роботи, що тривали протягом

Свято-Іллінська церква в Суботіві.

Мал. К. Пржичиховського, гравюра «ES», 1861 р.

1862-1869 рр., здійснювалися під керівництвом відомого дослідника і знавця старожитностей, професора Київської духовної академії Теофана Лебединцева з відома археографічного товариства, яке попередньо провело дослідження в приміщенні храму, на прилеглий до нього території і на місці садиби Хмельницького [11]. З боку Р. Орловського спостерігаємо, по суті, науковий підхід до майбутньої реставрації храму. М. Біляшівський констатує: «Під час реставрації дерев'яний купол перенесли на вівтарну частину, а замість дерев'яної дзвіниці побудували згодом... кам'яну, з'єднавши її з церквою кам'яним коридором (дзвіницю і перехід вимурувано з цегли в 1874 р. – Н.К.). Одну з найдорогоцінніших історичних пам'яток збережено ще на багато років» [5, 508]. Проте з невідомих нам причин дах церкви все-таки зазнав окремих змін: замість маківки, що проглядається на акварелі Т. Шевченка, «над абсидою побудовано невеличку фальшиву баньку та зроблено залізний дах» [3, 45].

За браком достовірної інформації наразі ми не можемо перелічити всього обсягу виконаних робіт. Проте непрямі докази наводять на думку, що саме о. Роману належить перша спроба увічнення пам'яті великого гетьмана, коли з його ініціативи всередині храму на південній стіні біля входу було поміщено мідну табличку з написом: «Здѣсь было погребено тѣло Богдана Хмельницкаго».

Зважаючи на те, що завершенню реставраційних робіт передував час перебування в Суботіві Л. Похилевича, логічними видаються припущення, що він міг зустрічатися з о. Романом як з єдиним священиком парафії, поділившись, звичайно, своїми роздумами стосовно відновлення історичної справедливості по відношенню до цієї святині. Роздуми були зафіксовані в «Сказаніях о населенных местностях Киевской губернии...»: «Каждый

русский путешественник, котораго случай приведетъ въ эту убогую церковь, пусть поклонится... месту за столбомъ съ южной стороны, близь выхода из церкви. Здѣсь короткое время покоились брѣнные останки великаго Богдана...подъ мраморнымъ памятником. Съ приличными надписями, пока святотатственная рука злодея не извлекла ихъ оттуда. Чтобы надругаться над прахомъ...Мраморный памятник и надписи, уничтоженныя Чарнецким, доселе не возстановлены., по мненію нашему приличнее было-бы возстановить памятник надъ его могилою въ Субботовской церкви и поправить на ней разрушающуюся крышу» [6, 681-682]. Нарешті відновлена Богданова церква була освячена 30 вересня 1869 р. Реставраційні роботи мали місце і в 80-х та 90-х рр. XIX ст.

Наступний косметичний ремонт храму проводився лише наприкінці 20-х рр. XX ст. Як свідчать архівні документи, за сприяння уповноваженого Всеукраїнського Археологічного комітету (ВУАКу) О. Олександрова, влітку 1926 р. споруду було побілено, а восени цього ж року місцева релігійна громада за її клопотанням отримала фінансову допомогу на пофарбування даху. Неодноразово піднімалося питання про ремонт даху, який не могли відремонтувати «за відсутністю на Чигиринському ринку покрівельного заліза». Окрім того, «правління релігійної громади зобов'язано про неприпущення реставрації» [1, арк. 12 зв.]. Як фахівець, О. Олександров розумів, що некомпетентне втручання може завдати шкоди автентичності пам'ятки.

В часи розпалу антирелігійної кампанії приміщення Іллінської церкви використовувалося як господарська споруда та музейна установа. Упродовж 50-х – 90-х рр. XX ст. реставраційні

*Свято-Іллінська церква в Суботіві.
Світлина кінця XIX – початку XX ст.*

*Свято-Іллінська церква в Суботіві
після реставрації 2006-2009 рр. Світлина 2010 р.*

роботи проводилися з нагоди відзначення роковин Переяславської ради та святкувань 400-ї річниці від дня народження Богдана Хмельницького.

У 1953 р. експедицією Інституту історії і теорії архітектури Академії архітектури УРСР на чолі з архітектором і мистецтвознавцем Г. Логвиним здійснено перші історико-архітектурні дослідження Іллінської церкви. Незважаючи на обмежене фінансування, експедиція провела археологічні розвідки. Дослідження стосувалися лише зовнішнього аналізу архітектурних особливостей споруди [3].

1954 року під час реставраційних робіт при вході до храму біля його південної стіни було встановлено символічний надгробок з чорного лабрадориту, виконаний за проектом І. Шмольсона. Оскільки згідно із затвердженими урядом заходами роботи проводилися коштом місцевого колгоспу ім. Б. Хмельницького, місцерозташування надгробку було вказано тодішнім головою колгоспу Григорієм Красотою без дотримання історичної правди.

Постановою Ради Міністрів УРСР від 27 липня 1961 р. Іллінську церкву було взято на облік як пам'ятку архітектури і прийнято рішення про закриття храму як культової установи.

Суттєві реставраційно-відновлювальні роботи були виконані в 70-х рр. за проектом архітектора С. Кілессо, яким передували археологічні дослідження 1969-1973 рр. експедиції Інституту археології АН УРСР. Очоловали її Р. Юра, П. Горішний, М. Кучера. Перед реставраторами постало складне завдання – якомога точніше відтворити первісний вигляд усипальниці гетьмана. Ретельно вивчалися наявні літературні джерела стосовно пам'ятки, проводились дослідження в архівах Києва, Львова, Москви, Санкт-Петербурга, Варшави, Кракова. Матеріалів було виявлено небагато, тому в основу проекту реставраційних робіт було покладено висновки археологічних досліджень.

С. Кілессо вдалося відновити первісну форму

даху із заломом, розміри й форму «муравлиної» зеленої полив'яної черепиці, т.зв. «бобровий хвіст», віконні дубові рами з литими кольоровими шибками в циновій оправі, первісний вигляд порталу та барокового фронтона зі стрільницями [4, 103].

Реставраційні роботи тривали до 1977 р. і знову ж таки були приурочені до 325-річниці Переяславської ради. Проте найбільш об'ємні заходи з охорони та збереження святині стали проводитися лише в роки незалежності України.

Суттєві реставраційні роботи були проведені під час підготовки до святкування 400-ї річниці від дня народження Б. Хмельницького (1993-1995 рр.). Було повністю замінено покрівлю храму, потиньковано, побілено стіни церкви. Проводилися реставраційні роботи дзвіниці, та за браком коштів були тимчасово припинені. Завдяки спонсорській допомозі «Укртелекому» в 1998 р. проведено декоративно-оздоблювальні роботи іконостасу та настелено дерев'яну підлогу в храмі.

Указом Президента України від 22 березня 2000 року «Про невідкладні заходи щодо розвитку музеїв України» передбачалось поліпшення фінансування реставраційних робіт пам'яток історії і культури. Цього року були виділені кошти (105 тис. грн.) на проведення ремонтних робіт фасадів церкви і дзвіниці.

Подальші археологічні обстеження, що мали місце в серпні-вересні 2006 р., дозволили зробити цінні висновки щодо архітектурних особливостей храму, дали можливість науково обґрунтувати специфіку реставраційних робіт. Даний цикл робіт, передбачений Державною програмою збереження, реставрації та популяризації пам'яток історії та культури «Золота підкова Черкащини» на 2006-2009 рр., є ще одним проявом постійного піклування держави у справі збереження пам'ятки, максимального наближення до її автентичного вигляду. Були виконані реставраційні роботи фасаду споруди, всередині проведено цикл реставраційно-оздоблювальних заходів: встановлено символічний надгробок Богдану Хмельницькому, виготовлений з білого мармуру, замінено двері, настелено підлогу з підігрівом. Проведений комплекс робіт по благоустрою території пам'ятки, старого цвинтаря.

Численних відвідувачів досі дивував доволі спрощений, бідний внутрішній інтер'єр храму, адже це усипальниця Богдана Хмельницького. Було ухвалено рішення встановити іконостас, який відповідав би канонам козацької доби. Колективом сніцарів із Самбора, що на Львівщині, виготовлено і покрито позолотою вишуканий іконостас, який викликає захоплення в кожного, хто ступає на поріг храму. Відрадно, що останнім часом храм поповнюється образами, які підкреслюють його велич.

Церква Святого Пророка Іллі, якій надано статус пам'ятки архітектури середини XVII ст.

загальнонаціонального значення, є чи не єдиною культовою спорудою в Україні часів визвольних змагань під проводом Богдана Хмельницького, яка зберегла свою автентичність.

Надалі, згідно з концепцією відтворення й музеєфікації пам'яток Суботова, планується продовження реставрації храму, проведення комплексних археологічних досліджень, виявлення й вивчення архівних джерел. Однак, як уже зазначалося, зробити необхідно ще багато. В даному контексті першочерговими завданнями є: продовження роботи в вітчизняних і зарубіжних архівних установах із з'ясування автентичного вигляду надгробка гетьмана з подальшим його відновленням, позаяк залишається відкритим питання про встановлення точного місця поховання Б. Хмельницького в Іллінській церкві; поглиблення студій з атрибуції поховань, виявлених в приміщенні храму; проведення ретельних розкопок прилеглої до храму території, де упродовж кількох століть знаходився цвинтар. Доцільно було б провести археологічні дослідження і на місці старовинного кладовища, що на Козацькому майдані.

Як бачимо, завдяки співпраці науковців та реставраторів було збережено для прийдешніх поколінь святиню укаїнського народу – Свято-Іллінську церкву в Суботові.

Посилання

1. Державний архів Черкаської області, ф. 131, оп. 1, спр. 134, арк. 12 зв.
2. Павлуцкий Г. Деревянные и каменные храмы // Древности Украины. Вып. 1. – К., 1905.
3. Логвин Г. Чигирин. Суботів: архітектурно-історичний нарис. – К., 1954. – 72 с.
4. Кілессо С. Архітектурні і мистецькі скарби Богданового краю. – К., 2000.
5. Биляшевский Н. Суботовская церковь: (К рисунку) // Киевская старина. – 1890. – Т. 30. – Сент.
6. Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии. – К., 1664.
7. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 442, оп. 295, спр. 5.
8. Там само, арк. 3 зв.
9. Там само, арк. 11 зв.
10. Там само, арк. 14.
11. Черкаський краєзнавчий музей. ПП № 11, арк. 6-81.

Кукса Н.В. Свято-Ильинская церковь в Субботове: основные этапы реставрации памятника архитектуры середины XVII ст.

Унікальний пам'ятник пізнього середньовіччя Свято-Ільинська церковь в Субботове – усыпальница Богдана Хмельницкого – сохранением своего первоизданного вида обязана реставрационным работам, которые проводились в 60-х-90-х годах XIX в., в 20-х годах XX ст.

Новое качественное наполнение приобретают последующие реставрационные работы 50-х, 70-х, 90-х годов XX ст., проводившиеся вслед за археологическими исследованиями.

В течение первого десятилетия XXI в. продолжались реставрационно-восстановительные работы, в процессе которых использовались современные технологии.

Ключевые слова: Свято-Ильинская церковь, реставрационные работы, археологические исследования, памятник архитектуры, гетман Богдан Хмельницкий.

Kuksa N.V. Reverently-Iliinska church in Subotiv: the main stages to restorations of monument of the architecture of the middle XVII century

The Unique monument of the late middle ages Reverently-Iliinska church in Subotiv - a burial vault Bohdan Khmelnytskyi conservation of its primordial type is obliged to works restorations that were conducted in the XIX century, in 20-th years XX century. New qualitative filling gain further restorations works of the 50-th, 70-th, 90-th years XX century, conducted right after the archeological researches.

During the first decennial event XXI century lasted further restorations reconstruction works, in process where were used modern technologies.

Key words: Reverently-Iliinska church, restorations work, archeological researches, monument of the architecture, hetman Bohdan Khmelnytskyi.

28.03.2011 р.

УДК 930.85 (477) : 316.722

О.В. Жукова

ДІЯЛЬНІСТЬ АНСАМБЛЕВИХ МУЗЕЙВ НА ОСНОВІ МУЗЕЄФІКАЦІЇ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ ЯК ОДНА З ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ МУЗЕЙНОЇ МЕРЕЖІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Проаналізовано принципи побудови ансамблевих музеїв, виокремлено характерні риси, що впливають на побудову їх експозицій. Розглянута діяльність вітчизняних ансамблевих музеїв як однієї з перспектив розвитку музейної мережі в сучасній Україні.

Ключові слова: ансамблевий музей, збереження історико-культурних пам'яток, інформаційний потенціал, реконструкція історичного середовища, допоміжні засоби побудови експозиції.

Оцінюючи стан музейної справи в Україні, слід зазначити, що сучасна суспільно-культурна ситуація не сприяє розвитку музейної мережі, особливо музеєфікації об'єктів історико-культурної спадщини шляхом створення на їх основі нових музеїв. Це пояснюється об'єктивним становищем вітчизняного музейництва, відсутністю достатніх ресурсів для відповідного функціонування вже існуючих музеїв.

Тож про динамічний розвиток музейної мережі говорити досить складно. Перспективиможна бачити не в створенні нових музеїв колекційного типу, а в діяльності ансамблевих і середовищних музеїв. Відстежуючи цей напрям музейної галузі, необхідно зазначити, що він долучає до музейного будівництва пам'ятки історії та культури, музеєфіковані шляхом створення на їх основі музеїв ансамблевого типу. Така практика тим більш важлива, що вирішує проблеми охорони історико-культурної спадщини одночасно